

Pregledni znanstveni članek/1.02

Mihaela Hudelja

OD DOKUMENTARNE K ETNOLOŠKI FOTOGRAFIJI

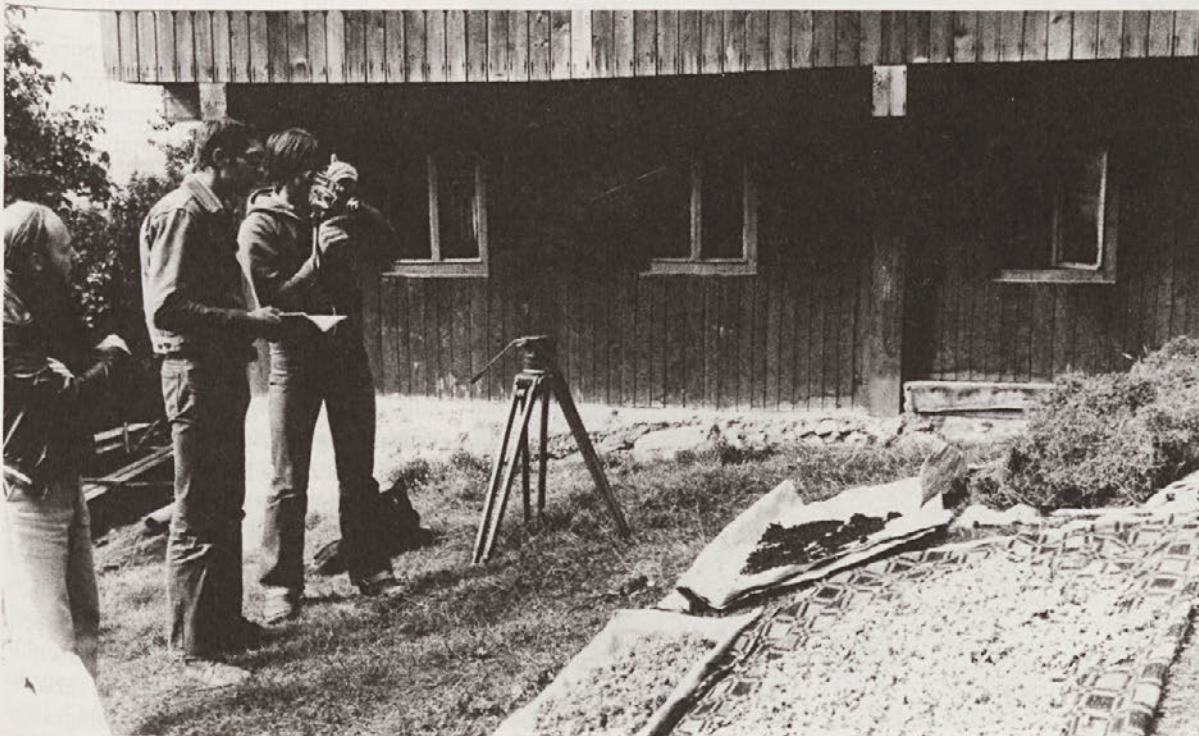
Fotografija kot objekt ali dokument ima lahko zelo različno vlogo tako v življenju kot v znanosti. Avtorica v prispevku pokaže nekaj oblik obravnave fotografije v znanosti in termin etnološka fotografija utemelji na primeru fotografske zbirke Vitanje.

Fotografija ima tudi v etnološki vedi že dolgo tradicijo. Etnologi so jo uporabljali kot ilustracijo, kot posnetek stacionarnih objektov ali pa kot slikovni dokument za prikaz že ugotovljenih kulturnih fenomenov (Prošič - Dvornič 1982). Zanimanje etnologov pa je usmerjeno v raziskovanje in spoznavanje vseh oblik in pojavov tako v načinu življenja kot v ljudski kulturi.

Zato posvečajo veliko pozornost tudi zbiranju terenskega gradiva, "ki ga je treba šele zbrati v

življenjskem okolju, ki je predmet raziskave". Tako pojave opisujejo, (iz)merijo, rišejo, fotografirajo; dogodke pa opisujejo, fotografirajo in snemajo. Tako zbrano gradivo je poleg ostalih uporabljenih virov "podlaga za nadaljnje stopnje znanstvenoraziskovalnega dela" (Kremenšek 1980, 9). Fotografije nas zanimajo kot nosilci določenih informacij z vidika spoznavanja in razumevanja, razvoja ter sprememb v življenju ljudi. Fotografija je dokument, ki pripoveduje, razlaga in vizualno obnavlja preteklost - vizualno posreduje stanja o določenih razmerah v določenih časovnih obdobjih na določenih krajih (Hudelja 1999, 42).

Tako kot ima fotografska tehnika svoj zgodovinski razvoj, ga ima tudi fotografija. Fotografska tehnologija se venomer izpopolnjuje, tako da nekateri teoretiki govorijo kar o "fotografski revoluciji", ki je povezana z zgodovinsko tranzicijo k postmoderni dobi. V zadnjih desetletjih je opaziti vedno večje zanimanje ne samo za dosežke na področju tehnologij ter pridobivanja znanj na tem področju, pač pa tudi za praktično uporabo sodobnih tehničnih vizualnih pripomočkov. Bogataj (1978, 6) je v prispevku o etnološki fotografiji ugotavljal,

Etnološka ekipa pri delu na terenu. Vitanje 1978, foto: Borut Križ.

Prihod neveste. Vitanje, julij 1977, foto: Jože Hudales.

Ko teta bere slovo, svatje jokajo. Hudinja, april 1975, foto: Zora Pavlin.

Krstni obred. Vitanje julij 1977, foto: Jože Hudales.

da je "do uvedbe fotografije kot sredstva neposrednega raziskovanja ... moralo preteči še precej časa" in da je šele v obdobju med obema vojnama fotografija postala splošna raziskovalna metoda. Vsekakor ne gre spregledati dejstva, da je bila uporabnost fotografije v etnološki stroki metodološko določena že pred dobrim stoletjem (Križnar 1995, 174). Tako kot je bilo v začetku z uporabo filma v etnologiji, "ko so raziskovalci trdno verjeli, da je film najboljši pripomoček za dokumentiranje življenja" in so to tehniko pač v skladu z možnostmi poskušali čimveč uporabljati, tako je bilo tudi s fotografijo. Raziskovalci so se le zavedali pomembnosti in koristnosti teh tehnik, niso jih pa znali utemeljiti (Križnar 1995, 177). V etnologiji je že nekaj desetletij povsem uveljavljena uporaba izraza "etnološki film", zato menim, da tudi fotografija glede na svojo zgodovino v etnološki stroki in zlasti na zgodnjo uporabnost zasluži, da ne govorimo samo o fotografiji, dokumentarni fotografiji ampak predvsem o etnološki fotografiji. Prav tako je še neraziskano področje (čeprav je izredno veliko fotografij shranjenih v arhivih, muzejih, inštitutih) razmerje etnologija - fotografija in nasprotno. To razmerje - če izhajamo iz preteklosti ter upoštevamo sedanost, odpira vprašanja, katerim se slovenski etnologi niso dovolj posvečali, npr. kakšen je (bil) njihov odnos do fotografskega gradiva nasploh, aplikacija fotografij v poteku in v rezultatih raziskav; kakšna je (bila) odzivnost etnologov na nove tehnične, za njihovo delo uporabne pripomočke/orodja; kvalitativna in kvantitativna primerjava s terenskimi ali kabinetnimi risbami/skicami; katera etnološka področja prednjačijo po številu fotografij, kje je njihova pomanjkljivost, tudi razlogi zato, itd.

Dokumentarna fotografija

Kaj je tisto, kar opredeljuje fotografijo kot dokumentarno v splošnem pomenu? Vsaka fotografija je lahko dokument, če vsebuje uporabne informacije o predmetu ali subjektu, ki je v procesu proučevanja. Označena mora biti vsaj z letnico nastanka in kraja, to je, biti mora postavljena v prostor in čas (Newhall, 1982). Fotografija se je najprej in najbolj trdno "udomačila" v zgodovinskih disciplinah. Poenostavljeno povedano, raziskovalcem zgodovine pomeni fotografija "vizualen dokumentaren zgodovinski vir",

"Kožuhanje" v Ljubnici pri Vitanju. Oktober 1975, foto: Zmago Šmitek.

kajti fotografija "nam pripoveduje, razla-ga in obnavlja našo lastno zgodovino, tudi tisto, ki šele nastaja". (Suhadolnik 1993, 11). Pridevniška oblika besede dokumentaren¹ označuje neko določeno obliko, tradicijo, gibanje, stil, proces in prakso. Sama beseda dokumentaren pa ne kaže samo na eno od lastnosti, npr. unikaten stil, metodo, tradicijo. Če se fotografija odlikuje po eni od naštetih lastnosti, še ni nujno, da jo to opredeljuje kot dokumentarno. Bolj se približamo tej definiciji, če definicija izraža povezavo z določenimi oblikami raziskovanja (Price 1997, 63). Stott pravi, da je vsebina fotografije tisto, kar jo opredeljuje kot dokumentarno. Kajti vsebina sproži komentar in poudari njegov pomen, gledalce sooča z empiričnimi dokazi takšne ali drugačne narave, kjer ni prostora za napačne ali nepotrebne razlage. V vsebini fotografije pa so poudarjeni dokazi (Stott, citiran v Price, 1977). Legitimnost dokumentarne fotografije sega v trideseta leta 20. stoletja. Približno sočasno je doživela svoj razvoj v Ameriki in v Evropi (Nemčija, Velika Britanija). Price navaja, da je v tridesetih letih zaradi takratnih družbeno-socialnih in gospodarskih razmer nastala paradigma-tična oblika dokumentarnosti na vizualnem področju. V Ameriki se je kot protiutež vzponu in uveljavitvi filma² pojavila tudi fotografija z oznako dokumentarna. Tako na filmskem kot na fotografskem področju so se nekateri ustvarjalci usmerili v realizem – prikazati tudi "manj lepe plati življenja", ki so bile predvsem odraz nestabilnih gospodarskih razmer, dobe recesije, velikih migracij. Fotografji so iskali motive iz vsakdanjosti, na katerih so izstopali spontanost, pristnost, naravnost predmeta in okolja. Takšen je na primer način dela fotografinje Dorothee Lange, ki je pogosto citiran v strokovnih delih. Karkoli fotografira, ni "nameščeno", "nastavljeno", pri tem pa upošteva okolje in čas. Predmet na fotografiji daje občutek, da je v stiku z okoljem ali, v prenesenem pomenu, s koreninami in v času – pa naj bo to preteklost ali sedanost.³ Tako v tem pogledu že z vso gotovostjo govorimo o dokumen-

tarnem pristopu, pojavijo pa se tudi fotografski eseji. Ta vidik fotografije oziroma fotografiranja so kot metode dela začeli vključevati v svoje raziskave tudi znanstveniki/ raziskovalci iz različnih disciplin. Tudi številne etnološke in antropološke raziskave iz tega obdobja imajo tovrstni pristop. Vsekakor sodita Margaret Mead in njen sodelavec Georg Bates med pionirje etnološke/ antropološke fotografije. Knjiga *Balinese Character* je rezultat njenega raziskovalnega dela, ki je po metodi in zlasti obliki predstavitve rezultatov – povezanost zapiskov s terena v besedni in fotografski obliki – še danes visoko cenjena.

Etnološka fotografija

V Enciklopediji kulturne antropologije (926 -927), kjer je fotografija predstavljena z vidika fotografske komunikacije, je označena kot etnografski dokument, ki jo odlikuje pridobivanje kompletnih in natančnih slikovnih zapisov, npr. o tem, kako določena skupina ljudi živi, da so bili fotografi med to skupino in so to, kar so fotografirali oziroma kar prikazujejo fotografije, tudi sami videli. Bolj precizno definicijo navaja J. C. Scherer (1992, 34; 1995, 201), ki označi fotografijo kot etnografsko, kadar jo uporabljamo za zapis kulture in

Mrtvaški oder v hiši. Julij 1977, foto: Borut Kríž.

1 Slovar slovenskega knjižnega jezika opredeljuje termin dokaj skopo – dokumentaren (pridevnik), s katerim se kaj dokumentira, utemeljuje (448).

2 Sprva je bila ta oznaka namenjena filmu, da se loči od zvrsti hollywoodskega sanjskega filma.

3 Beaumont Newhall navaja v knjigi *The History of Photography* (1982) primere fotografov iz tridesetih let, ki so postali slavni s fotografijami z dokumentarno vrednostjo. Pomemben poudarek je bil na predstavitvi fotografije, ki je samostojna, saj vsebuje sporočilnost, torej nič več zgolj ilustracija.

4 *Encyclopedia of Cultural Anthropology*, vol. 3, New York 1996, 926-927.

Polaganje temeljnega kamna za novo samopostrežno trgovino. Vitanje, oktober 1977, foto: Duša Krnel Umek.

razumevanje kulture (ali kultur), pri čemer je poleg subjekta vključen tudi fotograf. Na vprašanje, kaj opredeli fotografijo kot etnografsko, odgovarja, da je bistveno, kako je uporabljena in predvsem da gledalca etnografsko informira. Raziskovalna metodologija za uporabo etnografske fotografije v antropoloških raziskavah vključuje naslednje prijeme:

- podrobno analizo vsebine in primerjavo z drugimi fotografijami,
- poznavanje zgodovine fotografije tudi s tehničnega vidika,
- raziskavo/analizo fotografovih namenov in ciljev ter način uporabe fotografije,
- raziskavo etnografskega subjekta ter
- pregled podobnih zgodovinskih podatkov, ki zajemajo pregled uporabe podobnih fotografij drugih fotografov.

Čim več je v raziskavi vključenih teh prijemov, tem bolj so rezultati raziskave poglobljeni.

Po mnenju Naška Križnarja je v etnološki fotografiji poudarjena njena faktografska vloga, kadar gre za tradicionalno pojmovanje fotografije v etnoloških krogih. Kljub temu, "da 'skozi' fotografski aparat opazujemo in raziskujemo družbene odnose ... drobne vsakdanje aktivnosti" (Bogataj 1978,6), pa se "avtorji v besedilih ne sklicujejo na svoje vizualne priloge, kot da v njih niso niti iskali niti našli informacij za svoje sklepe, ali pa kot da prepuščajo bralcem samim, da si postrežejo s slikovnimi informacijami" (Križnar 1996, 41). To je tudi posledica pomanjkanja ali pa nerazvitega "analitskega sistema za razbiranje podatkov" v etnologiji (Križnar 1996, 42).

Interpretativne strategije osmislijo etnološke fotografije. Do zdaj sta bili najbolj v ospredju strategiji, ki sta obravnavali fotografijo kot zapis realnosti in kot umetnostni - estetski objekt. S širjenjem razumevanja procesov fotografske komunikacije na splošno se že približujemo prepoznavanju in raziskovanju vidika komunikacije etnologije in fotografije, ki bi morala potekati v obeh smereh. Kje najti etnološko percepcijo zaznavanja? Z originalno dokumentacijo okoliščin, v katerih je bila fotografija narejena, ki vsebuje podatke *kdo, kaj, kje, od koga, zakaj in kako*, pa že predstavlja osnovo za razvijanje in nastajanje zakonitosti etnološke fotografije.

Fototeka Vitanje

Predmet etnološke monografske raziskave v letih 1975 do 1979 je bilo Vitanje z okoliškimi vasmi. Metodološka in metodična vprašanja, kot so "izbira podatkov in interpretacija, objektivnost, posploševanje, kritika virov, stacionarna metoda in druge metode, skupinsko delo, oblika predstavitve" (Slavec Gradišnik 2000, 478-488), so zelo natančno predstavljena v uvodnem delu knjige o Vitanju. Omenjeno je tudi zbiranje starih fotografij in fotografiranje na terenu (Šmitek 1987, 1-10). "Metoda raziskovalnega dela je bila stacionarna. Ker smo se skušali čimbolje vživeti v okolje in osebno spoznati kar največ prebivalcev Vitanja in okoličanov, smo v kraju ostajali nepretrgoma tudi po 10 do 14 dni. Bili smo navzoči ob vseh pomembnejših koledarskih praznikih in spoznali vse faze v življenju in delu domačinov." (Šmitek 1987, 6). Najrazličnejše gradivo, ki je bilo zbrano v času

raziskave, hranijo v dokumentaciji Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo. Omejila se bom na prikaz fotografskega gradiva, ki je povezan z negativoteko. Fototeka šteje 1254 fotografij, 264 fotografij so preslikave, vse ostale fotografije pa po vsebini in letnici nastanka lahko štejemo za "terenske vizualne zapise". Prav pri pregledovanju fotografij pa "vizualni zapisi" odsevajo metodologijo in namen raziskovalcev, stacionarno metodo, opazovanje z udeležbo za določen čas, ki je potreben za navezovanje stikov z osebami (domačini), ter beležijo zapise oziroma podatke o vsakdanjem življenju in kulturnih procesih (Scherer 1995, 205). Fotografije, ki so razvrščene po geslih etnološke sistematike, že kažejo podobo zastavljene raziskave. "Ker smo sklenili raziskovati način življenja v izbranem kraju historično, je bilo pomembno, da so ohranjeni in dosegljivi vsaj poglavitni pisni in slikovni viri za zadnjih sto let" (Šmitek 1987, 2).

Kakšna je bila funkcija fotografije v kontekstu raziskave? O pomembnosti upoštevanja in prisotnosti fotografije v raziskavi zvezo iz Šmitkovega zapisa (4) o primerjanju in preverjanju podatkov s terena. Podatki in tudi fotografsko gradivo niso bili zbrani "za vse skupine prebivalcev in za vsa zgodovinska obdobja". Če ni bilo težav z ustnimi informacijami kmetov in delavcev, pa je bilo drugače s "premožnimi trškimi rodbinami". "Vzrok je v tem, da je v Vitanju ostalo le malo predstavnikov nekdanjega bogatega trškega sloja, prav tako je bila odnesena ali uničena večina njihovih osebnih dokumentov in fotografij."

In v rezultatih? Kljub temu, da je bilo v knjigi objavljenih dokaj veliko fotografij, kar 87, pa so samo 12 fotografij posneli raziskovalci na terenu, vse ostale pa so preslikave. Fotografije prikazujejo kraj in ljudi v različnih časovnih obdobjih, ob različnih vsakodnevnih ali prazničnih dogodkih.

Z vsemi mogočimi atributi, ki jih različni avtorji navajajo pri svojih obravnavah, pa ni preprosto postaviti kriterijev za univerzalno definicijo fotografije. Omejitve so vezane tudi na posamezne discipline. Vendar če upoštevamo Harperjevo (Krese 1996, 12) tipologijo vizualne etnografije, kjer označi za znanstveno fotografijo tisto, ki nam daje informacijo in jo je možno "klasificirati, organizirati, primerjati ali kakorkoli drugače obdelovati", smo lahko že pri etnološki fotografiji.

Literatura:

- BOGATAJ Janez in Naško Križnar 1978: Človek skozi objektiv etnologa. Razstava etnološke fotografije. Vodič k razstavi 3. Posavski muzej Brežice.
- LEWINSON David in Melvin Ember (ed.) 1996: Encyclopedia of Cultural Anthropology, vol. 3. New York.
- HUDELJA, Mihaela 1999: Življenje Slovencev na fotografiji. V: Fotografija 8.
- KREMENŠEK, Slavko 1980: Veda (razvoj etnološke misli). V: Angelos Baš (ur.), Slovensko ljudsko izročilo. Ljubljana.
- KRESE, Meta 1996: Ali je resničnost sploh kdaj tako popolna kot uprizoritev. V: Glasnik SED 36, št. 2-3, 11-13.
- KRIŽNAR, Naško 1995: Območji besede in slike v slovenski etnologiji. V: Rajko Mursič in Mojca Ramšak (ur.), Razvoj

slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj: zbornik prispevkov s kongresa. Ljubljana, 174-180.

- - 1996: Vizualne raziskave v etnologiji. Zbirka ZRC 15. Ljubljana.

KRNEL UMEK, Duša in Zmago Šmitek (ur.) 1987: Kruh in politika: poglavja iz etnologije Vitanja. Ljubljana.

NEWHALL, Beaumont 1982: The History of Photography. New York.

PRICE Derrick 1997: Surveyors and Surveyed. V: Liz Wells (ed.), Photography: A critical Introduction. London, New York, 63-102.

PROŠIČ DVORNIČ Mirjana 1982: Mogučnosti korišćenja fotografije u proučavanju materijalne kulture. V: Etnološke sveske IV. Beograd, 103.

SUHADOLNIK, Jože 1993: Fotografija kot zgodovinski vir, način urejanja in strokovna obdelava. V: Kulturni spomeniki in njihov pomen: zbornik povzetkov raziskovalnih nalog osnovnošolcev. 24. srečanje mladih raziskovalcev in 1. srečanje mladih geologov. Ljubljana.

SCHERER, Joanna C. 1992: The Photographic Document: Photographs as Primary Data in Anthropological Enquiry. V: Elisabeth Edwards (ed.), Anthropology & Photography 1860-1920. New Haven and London, 32-42.

- - 1995: Ethnographic Photography in Anthropological Research. V: Paul Hockings (ed.), Principles of Visual Anthropology, Sec. Edition. Berlin, New York, 201-217.

ŠMITEK, Zmago 1987: Uvod. V: Duša Krnel Umek in Zmago Šmitek (ur.), Kruh in politika: poglavja iz etnologije Vitanja. Ljubljana.